

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 123 2002

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Conny Svensson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2003 och för recensioner 1 september 2003.

Från och med denna årgång av *Samlaren* erhåller uppsatsförfattarna ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

ISBN 91-87666-20-0

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2003

”Barnet är mannens far.”

En aspekt på Ludvig Nordströms Tomas Lack-noveller

AV LARS WOLF

Det finns en lång rad av dem, kända svenska författares alter egon: August Strindbergs Johan, Pär Lagerkvists Anders, Eyvind Johnsons Olof, Bertil Malmbergs Åke och Harry Martinsons Martin för att räkna upp några och endast pojkar. Till dessa kan läggas två vilka i motsats till de nämnda oftast omtalas med ett familjenamn: Hjalmar Söderbergs Martin Birck och Ludvig Nordströms Tomas Lack. Det är novellerna om den sistnämnde som är ämnet för denna uppsats.

I bokform har Ludvig Nordström publicerat totalt cirka 150 olika noveller (ibland kallade berättelser eller historier). Utanför den summan finns ett tjugotal som enbart kom att tryckas i tidningar och tidskrifter. I tjugotvå av de boktryckta novellerna återfinns man Tomas Lack, så gott som alltid i egenskap av huvudperson.¹ Dessa noveller går att läsa i åtta olika samlingar, från *Borgare* (1909) till *På hemväg till Öbacka* (1934).² Till de tjugotvå novellerna kan också läggas två Tomas Lack-noveller som aldrig trycktes i någon bok: ”Världens gång”, publicerad i *Idun* 1908, samt ”Trumman” i *Stockholms Dagblad* 1910. Novellerna, som växlar i omfång mellan 7 och 91 sidor, skildrar Tomas Lack från barnaåren fram till det han är några år och tjugo.

Influenser och namngivning

I sin egenskap av skönlitterär författare har kritiker och litteraturhistoriker jämfört Ludvig Nordström med ett antal sannolika impulsgivare. Vad gäller Tomas Lack-novellerna har man bland annat pekat på Hjalmar Söderberg som tänkbar förebild. Det förefaller sannolikt. När denne 1901 kom ut med *Martin Bircks ungdom*, genombrottsboken, menade Ludvig Nordström att den slog ned som en bomb i Uppsala där han då studerade.³ I ett annat sammanhang har Nordström yttrat att av alla moderna romaner har ”knappast någon utövat ett så starkt inflytande som denna”.⁴ Inflytandet bör också ha gällt honom själv, en tjuugoåring som fortfarande sökte sin stil.⁵

Det är också troligt att Söderberg kan ha inspirerat Nordström till att skriva sin först publicerade novell. Den heter ”Söndag” och trycktes i fyra avsnitt i *Hernösands-Posten* 20–23 januari 1902. Vad som är lätt att se i novellen är fram-

för allt vissa Söderberginfluenser i skildringen av huvudpersonen, en pojke i 11–12-årsåldern utan namn.⁶ Man kan också fråga sig om det är Söderberg som inspirerar Nordström, när denne några år senare döper sin huvudperson till Tomas Lack. Den fonetiska likheten mellan Tomas Lack och Martin Birck går ju inte att bortse från.

Ludvig Nordström själv har dock förklarat namngivningen på ett annat sätt. Vid ett tillfälle, då han studerade Härnösands stadskarta från 1699, fann han bland namnen på stadens invånare på kartan namnet Lack på flera ställen: ”Dessa namn omsattes i min fantasi ögonblickligen i figurer, och Tomas Lack föddes, antar jag, den stunden.”⁷ Men namnet inbjuder också till spekulationer i en annan riktning. Tomas har ju kommit att bli symbolen för religiösa tvivlare, och religiöst tvivel är förvisso ett motiv i några av novellerna. Etymologiskt kan den grekiska namnformen Thomás härledas till ett arameiskt namn som betyder tvilling. Ludvig Nordström föddes också som tvilling och hade en bror som dock dog efter tre veckor. Med tanke på att Ludvigs mor var engelska och troligen sådde de första fröna till hans anglofila inställning i vuxen ålder – redan när han var i ettårsåldern tog hon med honom ett par månader till sitt hemland – kan man även spekulera kring efternamnet: ”lack” lika med ”brist” eller ”sakna” är nog så symboliskt i sammanhanget.⁸

Beträffande litterära influenser brukar vid sidan av Hjalmar Söderberg nämnas våra främsta nittiotialister tillsammans med Kielland, Balzac och Zola – och Strindberg. Gunnar Qvarnström är en av dem som pekar på just Strindbergspåverkan. En rad exempel står att finna i hans avhandling om Ludvig Nordström. Alrik Gustafsson är en annan. Gällande novellerna ser han Nordström som ”en mästare i direkt nedstigande led från Strindberg”.⁹

Själv skriver Nordström i sin dagbok 6 juli 1906: ”Föraktar mig själv och det jag skrifer. När jag läser Strindberg vill jag gråta. Alla de andra bli eländiga inför honom, och han är egentligen den ende, som jag har respekt för.”¹⁰ Som en kuriositet kan nämnas att Ludvig Nordström under sin gymnasietid, då han mer eller mindre dyrkade Strindberg, lade om sin handstil så att den skulle bli mer lik Strindbergs.¹¹

I den här uppsatsen finns det förstås anledning att ställa sig frågan om det finns något samband mellan Tomas Lack-novellerna och August Strindbergs självbiografiska skrivande, närmare bestämt då *Tjänstekvinnans son*. Här nöjer jag mig dock med att notera en likhet mellan Johans far och Tomas Lacks. När den förre uppträder som en hotande och straffande uppfostrare – det handlar ofta om stryk – i samband med en urdrucken vinbutelj eller några upphittade muttrar, betar han sig på ungefär samma sätt som Tomas far. Båda kan ses som typiska representanter för

den patriarkala dominans i hushållen, vilken var som allra starkast under 1800-talets andra hälft.¹² Konkreta exempel på hur Tomas Lacks far lever upp till den rollen återkommer jag till.

Innehåll, mottagande och tidigare forskning

Tomas Lack-novellerna handlar i stor utsträckning om protagonistens inre liv, hans tankar, hans filosoferande, hans grubblerier. Ibland är de försedda med en ram av idyll, ibland av pojkäventyr. Inte sällan rör det sig om vad Gud är – och inte är. Tomas kan från början beskrivas som varmt religiös, men i tonåren förlorar han sin tro, sedan en av hans yngre bröder dött trots Tomas böner. Ett annat utmärkande drag för framför allt barnet Tomas är hans vetgirighet, där det centrala utgörs av hans försök att förstå vuxenvärldens mysterier. Ett genomgående inslag i novellerna är också skildringar av hur Tomas självbild formas. Det sker i en kamp mellan hans känsla av att betyda något, att räknas och därmed tro på sig själv, och motsatsen, att vara närmast betydelslös eller till och med en besvikelse. Faderns auktoritära uppfostran tillsammans med den period som kallas konkursperioden i Tomas Lacks liv och några misslyckade förälskelser i tonåren är exempel på hinder att erövra självförtroende. Ramen för allt detta är oftast den Lackska familjen där dess centralgestalt, patron Ferdinand Lack, spelar en för Tomas livsavgörande roll. Däremot återfinns modern, Emma Lack, och syskonen nästan enbart i bakgrunden.

Ludvig Nordström har i egenskap av novellförfattare rönt stor uppskattning från både den läsande publiken och från kritikerna. Inte minst gäller detta just novellerna om Tomas Lack. Thorsten Jonsson, som kallar Tomas Lack för ”Martin Bircks mera frågvisa och självsäkra ättling”, noterar att Tomas Lacks namn ”figurerar i en stor del av Ludvig Nordströms allra bästa berättarkonst”.¹³ Gunnar Qvarnström har gjort denna sammanfattning: ”I gestalten Tomas Lack når N[ordström]s människoskildring högst. Som barnskildrare visar han fin psykologisk sensibilitet.”¹⁴ I en recension av *Tomas Lack. Små historier* (1912) skriver signaturen H. N. i *Hufvudstadsbladet*: ”I den samling originella och kraftigt gestaltade karaktärer Ludvig Nordströms novelistiska produktion inrymmer har Tomas Lack sin gifna och framskjutna plats som en af de sannaste barnpsykologiska studierna i svensk litteratur.”¹⁵ Signaturen Hd Hn säger i *Aftontidningen* om samma bok: ”Hans små kärnfulla historier om Tomas Lack och den bekanta Öbackafamiljen präglas av en behagfullhet och en med klar och fast, men stilla låga tindrande humor som göra dem till en den angenämaste läsning.”¹⁶ Även den till Ludvig Nordström tämligen kritiskt inställda Fredrik Böök faller för *Tomas Lack* då han, efter vissa reservationer, menar att ”den för med sig en fläkt af humor i själfva sin torka, och den är välgörande genom frånvaron af sen-

timentalitet och tillgjordhet. Det är med andra ord Ludvig Nordströms bästa och anspråkslösaste bok allt sedan *Borgare*.¹⁷

Här är viktigt att påpeka att antalet noveller i *Tomas Lack* uppgår till endast sju stycken. Det är dessa som bedöms. Då man läser alla tjugofyra får man en annan bild, inte direkt av novellisten Ludvig Nordström och hans konstnärliga kapacitet men av karaktären Tomas Lack: till det behagfulla och ljusa som dominerar boken tillkommer en svärta, omöjlig att bortse från i en sammanfattning av Tomas Lack-novellerna. Denna svärta är nära knuten till Tomas problematiska relation till sin far. Just detta motiv, som kan beskrivas som en sons revolt mot en auktoritär far, nog så vanligt i svensk litteratur, står i centrum för min analys av novellerna. Med avsikt att fördjupa analysen har jag valt att kontextualisera motivet. För det första ägnar jag ett visst utrymme åt några huvudsakligen principiella synpunkter på det långt ifrån entydiga begreppet självbiografiskt skrivande. Här följer jag en traditionell fåra i svenskt litteraturstudium, alltså att undersöka förhållandet mellan fiktion och verklighet, mellan liv och dikt. För det andra tecknar jag i korthet en bild av familjen Nordström och tidens samhälle samt mannens roll i detta.

I det här sammanhanget finns det också anledning att påpeka att Tomas Lack-novellerna aldrig tidigare utsatts för någon sammanhängande litteraturvetenskaplig analys, inte ens på seminarieuppsatsnivå. Dock förtjänar Gunnar Qvarnström att nämnas här. I sin digra avhandling *Från Öbacka till Urbs* berör han sju av de noveller där Tomas Lack förekommer och placerar dem där de rätteligen hör hemma i Ludvig Nordströms litterära utvecklingsprocess.

Nu är Qvarnström, på ett undantag när, mycket summarisk i sina kommentarer till novellerna, och eftersom han huvudsakligen betonar Tomas Lacks ensamhetskänsla, gudsfruktan och egendomliga ljusupplevelser, intresserar han sig för andra motiv än jag. Undantaget är novellen ”Tomas Lacks första möte med sina förfäder”, tryckt i *Svenskar* 1929. I sin utförliga, drygt tio sidor långa, analys av, som Qvarnström menar, ”en av Nordströms ur flera synpunkter intressantaste och mest gripande noveller”, blottläggs insiktsfullt de olika symbolmättade skikt novellen består av.¹⁸ Det centrala i Qvarnströms resonemang handlar om Tomas Lacks oerhörda dödsfasa och hur den är kopplad till den omskakande upplevelse patron Lacks konkurs innebar. Det finns anledning att återkomma till Gunnar Qvarnströms analys.

Självbiografiskt skrivande

En studie av barngestalter i svensk litteratur visar att dessa så gott som alltid har tydliga drag av sina fäder. Man kan säga att varje barn är en ”förminskad kopia av författaren själv” eller åtminstone några viktiga sidor hos honom.¹⁹ Denna kopia eller

dessa viktiga sidor bygger på minnen, något som förtjänar att påminna om, liksom att dessa minnen ibland endast är minnen av minnen eller rekonstruktioner av minnen.

Det tycks emellertid som om Ludvig Nordström valt att ta avstånd från ett sådant resonemang beträffande Tomas Lack-novellerna. Det hjälper inte att man som läsare och med grundläggande kunskaper om författaren ser många och tydliga likheter mellan honom och hans alter ego. En Nordströmkännare som Tore Hallén tvekar sålunda inte utan slår fast att Tomas är Ludvig själv som barn.²⁰ Till detta har Nordström alltså själv ställt sig avvisande; han har inte velat höra talas om någon sammanblandning. Möjligen finns det drag i Tomas som de har gemensamma. Så långt kan han sträcka sig. Men grundinställningen är klar: ”Ty inte eller föga är det jag själv.”²¹ Min tolkning av denna Nordströms avvisande inställning – paralleller finns hos andra författare – är att den är ett uttryck för det komplexa förhållande en berättare kan stå i till sitt alter ego.

Därför väljer jag att inte helt och fullt ta Nordström på orden utan utgår från att de texter vi talar om i stort sett visserligen inte är rent självbiografiska utan i olika grad självbiografiskt inspirerade. I vilken utsträckning kan vi lämna därefter.²² Däremot kan det vara av intresse att peka på den problematiska relation som uppstår i och med att gränsen mellan fakta och fiktion inte alltid är lätt att fastställa. Torbjörn Forslid, som studerat Sven Delblancs romaner om sin far och därmed kommit in på den här frågeställningen, undrar: ”Var går exempelvis skiljelinjen mellan en självbiografisk skildring som är uppenbart berättartekniskt tillrättalagd och en fiktiv framställning, vilken är lika tydligt självbiografiskt inspirerad?” Det finns anledning, säger Forslid, att skilja mellan ”historisk sanning – vad som egentligen hände – och en narrativ sanning, vilken är en produkt av den psykoanalytiska processen”.²³ Detta kan eventuellt tjäna som en läsanvisning beträffande Tomas Lack-novellerna. För övrigt leder Forslids resonemang till tanken att vi kanske behöver en ny genrebeteckning, till exempel ”självfiktion”.

Då Torbjörn Forslid nämner ”den psykoanalytiska processen” är vi osökt inne på frågan vilka drivkrafter som får författare att skriva självbiografiskt – eller självbiografiskt inspirerat. Genom att redovisa några svar på frågan vill jag indirekt fördjupa bilden av författaren Ludvig Nordström. Bakom ett svar står psykoanalytikern Johan Cullberg. För honom är det huvudsakliga skälet följande:

Som alla andra gestaltar de skönlitterära författarna de inre problem som de brottas med i sina egna liv. Men de gör det dessutom i det de skriver. Skrivandet får ett slags psykoanalytisk funktion. Den inre världen externaliseras i det skrivna och kommunicerade ordet. Därför kan dikt ofta betraktas som författarens olevda liv – hans dröm-

mar. Även sådan litteratur som går under självbiografisk beteckning har flera drivkrafter än bara sanningsbehov och berättarglädje. Det handlar också om att få legitimation för det liv man har levt eller önskat leva, att få göra upp med motgångar, kränkningar och sorger – att få sista ordet.²⁴

Clarence Crafoord, även han psykoanalytiker, svarar för en annan aspekt på den typ av alter ego-text som Tomas Lack-novellerna utgör. Han kommer därmed nära Ludvig Nordströms deklARATION ovan om att det inte går att sätta likhetstecken mellan honom och Tomas Lack. Crafoord säger nämligen att barnen i den här sortens barndomsskildringar inte handlar om verkliga barn. De har tillkommit vid skrivbordet och har egentligen aldrig funnits. Crafoord menar att de barn vi möter i texterna är andra barn än de barn författarna har varit, de är ett slags "fantombarn, spökbarn". Det paradoxala är att barndomen hela tiden kommer tillbaka till författarna samtidigt som de har lämnat den bakom sig och aldrig mer kan nå den. De kan faktiskt inte mer än famla efter den, dra sig till minnes, fantisera och i bästa fall lära sig något om sig själva av den.²⁵

Därför, anser Crafoord, blir berättelser om barndomen alltid och endast "en legering mellan de dunkla källorna i barndomen och det berättande subjektets situation" då berättelsen skrivs. "Samtidigt bär författaren det inre barnet med sig, och när berättaren talar, talar också barnet. Nuett och det förflutna finns samtidigt närvarande i varje berättelse, och detta mer än vi vanligen är varse." Till saken hör också att den barndom vi bär med oss i livet hela tiden förvandlas av just tiden: "Dess gestalter kommer alltmer att få en mytisk karaktär, figurer som blir bärare av viktiga egenskaper som har betydelse för oss själva i vår egen personlighet samtidigt som de kan behålla mycket av sina personliga särdrag."²⁶

Man kan naturligtvis fråga sig i vilken utsträckning Ludvig Nordström var medveten om hur liv, minne, dröm och diktning i skrivandets stund glider över och in i varandra, hur i ena ögonblicket det ena dominerar för att i nästa, kanske omärkligt för författaren, skuggas av ett annat. Det här gör att när en författare omvandlar en minnesbild till dikt är risken att det ursprungliga minnet förstörs, alltså suddas ut och blandas med den gestaltande dikten.²⁷ Man kan också fråga sig i vilken utsträckning författaren var medveten om det drag av obeständighet som kännetecknar barndomsminnen och i vilken omfattning han medvetet ägnade sig åt efterhandskonstruktioner. Vi kan slutligen fundera kring författarens urval av minnen. Alla har vi troligen minnen som vi inte riktigt vill påminnas om. De kan vara för pinsamma eller smärtsamma. Då uppträder den speciella sort av minnen som Freud kallar "täckminnen", alltså minnen som skymmer det alltför bittra och därför förvandlas till något som vi orkar med. Vi får nöja oss med att konstatera,

dels att Mnemosyne är en opålitlig minnets gudinna, som inte drar sig för vare sig förskjutningar eller förtätningar, dels att det är minne *och* fantasi som driver den Nordströmska skrivaktens motor.

Familjen Nordström och samhället

Ludvig Nordströms far, Oscar Anselm Nordström (1844–1908), var kamrer i Härnösands enskilda bank 1872–1895 då han avgick med pension.²⁸ Han var dessutom stor gårdsägare, köpmannaföreningens ombud, arrenderade ett av staden ägt jordbruk på en av öarna utanför Härnösand samt ägde under en period Stadskällaren. Hans huvudsyssla var dock att verka som grosshandlare, och det var hans stora inkomster från denna verksamhet som placerade honom under flera år i stadens översta skikt. Därifrån föll han drastiskt i samband med en konkurs 1895, ett resultat dels av de många affärskriserna i Sverige under 1800-talets sista decennier, dels av en viss aningslöshet i affärer.

Familjen flyttade efter konkursen till Stockholm sommaren 1895 men återvände vid årets slut till hemstaden. Då hade Ludvig Nordström hunnit gå en termin som 13-åring i en Stockholmskola. Tillbaka i Härnösand inledde fadern en ny karriär. Han fick visserligen börja med ett blygsamt arbete som renskrivare men blev sedan kontorschef på Rö sågverk norr om Härnösand och kom därefter till Sandö glasbruk. Efter ytterligare några år hade han blivit direktör i Härnösands boktryckeriak-tiebolag och ekonomichef på Västernorrlands Allehanda. Tre månader före sin död flyttade han till Gränna, där han dog i september 1908.

Anselm Nordström var gift två gånger. Det första äktenskapet ingicks 1870 med Maria Wilhelmina Dahlin (1849–1878), död i difteri 28 år gammal. De fick fyra barn tillsammans, varav tre flickor överlevde. Andra gången gifte han sig med den 16 år yngre Mary Sarah Parfitt, en engelska med franskt, irländskt och skotskt påbrå, som i tjugoårsåldern hade kommit som guvernant till det Nordströmska huset för de moderlösa flickorna. Med henne fick han åtta barn, varav fyra dog tidigt. Äldst i den andra skaran var Ludvig (1882–1942).

Om samhällsutvecklingen under den period då Tomas Lack-novellerna utspelas kan främst sägas att den utmärktes av en snabb expansion i industrialismens tecken. I samband därmed skedde genombrott för olika tekniska uppfinningar, till exempel telegrafi och telefoni, viktiga förutsättningar bland annat för att rationellt kunna bedriva handel. Trävaruindustrin expanderade kraftigt, framför allt i södra och mellersta Norrland. Därmed blev Ångermanland en av de främsta motorerna för svensk ekonomi. Urbaniseringen accelererade och var under en period i slutet av 1800-talet snabbast i landet vad gällde Härnösand. Det betydde för stadens del att befolk-

ningen när Ludvig Nordström föddes 1882 bestod av omkring 5 400 personer för att under de första åren på 1900-talet uppgå till ungefär 8 000.

Men perioden präglades också av kraftiga konjunkturväxlingar. Sålunda innebar slutet av 1870-talet och åren framåt en markant konjunkturedgång. Den resulterade i en rad konkurser, inte minst inom grosshandeln som var en av de få områden som minskade i betydelse under perioden. Konjunkturedgången följdes av en uppgång under senare delen av 1890-talet.

Ytterligare utgångspunkter

Ett sätt att studera novellerna om Tomas Lack är att läsa dem i fiktionens kronologiska ordning. I den ordningen har de inte publicerats. Det innebär då att man kan följa protagonisten från det han är ett barn i fem-sexårsåldern tills han börjar i småskolan för att sedan gå igenom storskolan och gymnasiet, innan han som student kommer till Uppsala. När vi så lämnar honom har han fått sitt första arbete som journalist. Det hela blir på så sätt till en utvecklingsroman, som handlar om ett barns väg till vuxen människa. Viss hjälp att arrangera denna kronologi får man av att det i några noveller förekommer tidsangivelser. Av dessa kan man se att det som utspelas i novellerna generellt sett ligger tre år tidigare än motsvarande händelser i verkligheten.²⁹ Dock är det inte alltid detta treårsperspektiv följs. Så till exempel anges i en novell att Tomas tar studenten 1897 att jämföra med att Ludvig Nordström gjorde detsamma 1901.

Det är lätt att föreställa sig att man hela tiden ser en författarens fråga sväva över novellerna, nämligen: ”Hur har jag blivit den jag är?” Att de olika novellerna publiceras under en lång tidsperiod, 1908 till 1934, och kanske skrivs under en lika lång tid samt dyker upp i många olika novellsamlingar ger en bild av pusselbitar. Dessa ligger visserligen ofta på stort avstånd från varandra, men ändå får de aldrig läsaren att tvivla på att de tillhör samma pussel, vars namn alltså är lika med frågan ovan: ”Hur har jag blivit den jag är?” Den franske ärfthighetsforskaren och nobelpristagaren Francois Jacob har en gång formulerat hur det hela fungerar i princip:

Från våra allra spädaste år lägger fantasin beslag på de människor och ting den möter för att tugga sönder dem, göra om dem, och plocka ut ett drag eller ett tecken som vi använder för att bygga upp vår idealbild av världen, ett schema som blir vårt referenssystem, vår kod för att dechiffrera verkligheten allt eftersom den uppenbarar sig. Alltså bär jag inom mig sedan barndomen en sorts skulpterad inre gestalt, som ger kontinuitet åt mitt liv, och som är dess intimaste del, den hårdaste kärnan i min karaktär. Den gestalten har jag skulpterat på hela livet. Ideligen har jag gjort retuscheringar. Jag har filat på den. Jag har putsat på den. Jag har polerat den.³⁰

Det har sagts att de viktigaste byggstenarna i Ludvig Nordströms berättelser från början är ”individ, familjen och pengarna”.³¹ I Tomas Lack-novellerna menar jag att den grundläggande byggstenen av de tre är familjen. Det är den som anger ramar för Tomas utveckling från ett omedvetet barn i en småstadsidyll till en medveten människa i ett av honom ifrågasatt samhälle, som består av mycket mer än den backiga stan på ön, Öbacka. I en dagboksanteckning från 1900 skriver Ludvig Nordström om hur livet i det Nordströmska stenhuset präglade honom: ”Från min späda barndom minns jag blott split, tvedräkt och hårda ord, min ungdom har fyllts därav och nu, nu är jag sådan jag är, en än geléartad, än iskall människa.”³² När han 1901 vid ett tillfälle gör en analys av sig själv, skriver han om ”ett ’något’, som ännu bor i mitt sinne och som skall bo där i mitt hela liv. Det var schismen mellan min far och mor, uppträderna, scenerna, de sporadiska försoningarna med hämndlusten som underlag och avogheten som sköldmärke.”³³

I den utvecklingen passerar han en viktig vändpunkt, en avgörande kris, nämligen faderns konkurs. I dagboken 1901 heter det sålunda: ”Kom så vidare min fars konkurs, som satte min outvecklade hjärna svåra saker före, problem som jag grubblade över, misstro och rädsla för medmänniskor, vilka jag misstänkte se ned på mig med överlägset förakt.”³⁴ 1903 skriver han i sin dagbok om revansch: ”Jag skall göra namnet N–m till ett adelsnamn. Därför att jag älskar min far som givit mig det.”³⁵ I ett par av novellerna skildras denna revanschtanke – ett exempel återges nedan – men av dem framgår också att Tomas Lack först måste kunna stå på egna ben, innan den kan förverkligas. Men han är endast 14 år och för ung för att förstå hur detta skall gå till. Han inser knappast heller att en förutsättning är att våga ställa sig vid sidan av det samhälle som har vanhedrat fadern. Det problematiska är att eftersom patron Lack för den unge Tomas är samhällets viktigaste representant – om än tillfälligt i onåd – måste han befria sig också från fadern. På så sätt kan utvecklingsromanen om Tomas Lack lika gärna läsas som en roman om dubbel frigörelse, alltså dels från fadern, dels från samhället. Det är så jag har valt att läsa de tjugofyra berättelserna om Tomas Lack.

Det återstår att redovisa ytterligare en viktig utgångspunkt för analysen. Den handlar om den ställning en far kunde ha under den för novellerna aktuella tiden, alltså de sista decennierna av 1800-talet och de första åren av 1900-talet. Tiden före denna kan beskrivas som en månghundraårig period av patriarkat. Egentligen passar ”husbondevälde” bättre i sammanhanget, eftersom mannen styrde över både maka och tjänstefolk. Denna ställning gjorde att han ansågs vara den viktigaste av föräldrarna. Dessutom låg det i hans roll att svara för familjens försörjning.³⁶ Mannens ställning i förhållande till kvinnan stärktes ända fram till 1864 av att han hade rätt att aga sin hustru och av att han var hennes förmyndare fram till 1921.

Ett talande dåtida exempel på förhållandet mellan man och hustru återfinner vi i en handbok för hushållet från 1884:

Bland familjens medlemmar intager naturligtvis hufadern första rummet. Då det i vanliga fall är han, som med sitt arbete bestrider hela familjens underhåll och då utan honom dess medlemmar ej skulle kunna existera, är det blott hans obestridliga rätt att främst af alla blifva betjenad och tillgodosedd. Och det är husmoderns oeftergifliga skyldighet att vaka öfver att hennes make af alla i huset blifver ansedd som den förste och förnämste.³⁷

Mannens makt vilade alltså dels på hans juridiska, dels på hans ekonomiska ställning. Att det sistnämnda också var hans akilleshäl får vi ett talande exempel på när patron Lack går i konkurs. Då Ludvig Nordström tecknar patron Lack, gör han honom till en mycket typisk representant för den tid han lever i som samtidigt var något av en brytningstid. Visserligen gällde som ideal för mannen självständighet, initiativförmåga och handlingskraft. Däremot, menar pedagogen Karin Sandqvist, fick andlighet och ädelmod börja träda tillbaka för realism och praktisk nytta. Samtidigt började ”ödmjukhet, underdånighet och känslsamhet [...] uppfattas som opassande för en man, liksom allt erkännande av svaghet”.³⁸

Familj i kris

Låt oss därmed möta familjen Lack och i första hand då fadern, familjens centrum. Det mötet äger rum i den andra novellen i *Borgare*, ”Den oföränderlige”. Titeln syftar på patron Lack som introduceras på följande sätt: ”Tänk dig en liten man, hjulbent, med mörka polisonger, svarta ögon och en något kalnad hjässa samt därtill liflig som en ekorre. Det blir patron Lack, som en gång i tiden ägde och bodde i det stora huset vid Skeppar Karls gränd.”³⁹

Efter några sidor får vi också veta att han har ett häftigt humör, och ett nästan diaboliskt karaktärsdrag framträder. När familjens kokerska, på morgonen den dag novellen utspelas, berättar att allt svinkött är slut, får han ett vredesutbrott som slutar med att han ryter åt henne att lämna huset. Efter detta intermezzo skyndar han till sängkammaren, där fru Lack sitter och lockar håret. Fortfarande blek av ilska avkräver han henne en förklaring till varför svinköttet är slut. Fru Lack behåller hela tiden sitt lugn, och först när han har tystnat vänder hon sig om och betraktar honom. Hennes lugn får honom att komma med ett hot, som antagligen inte är uttalat för första gången: ”Ja, se på mig! sade han. Den dagen kan komma, då du inte mera får se mig.”⁴⁰

I sängkammaren finns också den lille Tomas. När han hör faderns hotfulla ord

tycker han att denne liknar ett av de moln som plötsligt en sommardag kan lägga allt i skugga: ”Och hela rummet utvidgade sig och blef underligt, stort och dödt.”⁴¹ Grälet mellan föräldrarna fortsätter i samma höga tonläge och ordet skilsmässa nämns. Här kommer det också fram att patron, enligt honom själv, inte enbart kan nöja sig med att vara husbonde. Han tvingas vara mycket mer: ”husfar, husmor, hushållerska, kokerska, husa, barnjungfru, dräng, lagårdska, allt.”⁴² Scenen slutar med att patron Lack störtar ut och slår igen dörren med en skräll. Allt detta ser och hör Tomas med halsen full av gråt. Återigen är det fullt krig i hemmet.

Det blir försoning, men det blir också ett nytt gräl på kvällen samma dag. Nästa morgon far patron Lack ut på landet i affärer, fortfarande på dåligt humör efter kvällens konflikt. Han förbannar sitt öde som tycks vara att där han sår leenden får han skörda gråt. Så slutar Ludvig Nordström novellen med dessa, för karakteristiken av patron Lack, viktiga ord: ”Kör fort! sade han till kusken; men köra från sig själf, det kunde han inte ändå. Och köra till sig själf, det skulle han ju aldrig komma att göra.”⁴³

Utan tvekan är temperaturen låg hos familjen Lack. Ett uttryck för det är den totala frånvaron av ömhetsbetygelser. Samtidigt framkommer att Tomas ömhetsbehov är stort. I ”Rikedomens förbannelse” heter det: ”Det förekom ju aldrig smekningar i den Lackska familjen, var och en levde sitt liv för sig. Men därför hände det också Tomas, att han ibland smekte marken, gräset, stenar och trädstammar, sen han noga förvissat sig om, att ingen kunde se honom.”⁴⁴

I bland annat novellen ”Det rätta barnasinet”, också den i *Borgare*, möter vi den straffande fadern, den som med hjälp av aga socialiserar sitt barn till lydnad. I den novellen, men även i flera andra, kan man se hur barnet Tomas försöker lära sig vilka handlingar som kan tänkas bli belönade och vilka som kommer att straffas. I detta sökande är han ett barn, som inte minst är präglad av maktlöshet.

Novellen ”Gossen, som offrade för sina föräldrar” har ett inslag, som kan sägas sammanfatta Tomas situation. Nu har han börjat skolan, men stämningen i familjen är lika infekterad som tidigare. I poetiska ordalag beskriver Ludvig Nordström en tillvaro som pendlar mellan ljus och mörker:

Han väfde sin väf. Dag efter dag väfdes in. Samma ränning, i det hela samma mönster, men om man tog ett långt stycke af väfven, så såg man, att mönstret sakta förändrade sig.

Tomas väfde alltid en svart tråd genom hela sin väf, dag ut och dag in samma svarta tråd; öfver den grät han heta tårar; öfver den bad han heta böner; öfver den grubblade han och drömde; och tråden spred sig på ett underbart sätt öfver hela väfven som det fina nervnätet i ett blad, och därigenom fick hela väfven en skiftning i svart, ibland mörkare, ibland blekare. Det var en vacker väf, där lyste sol och träd och kryddgårds-

blomster, vatten glittrade, moln sväfvade, den blå himlen lyste, och långt borta förtonade bärg, medan streck af vildgäss försvunno i himlen; och lätta syner sväfvade, det var en underlig här, det var änglar som logo aflägset, soldater med glittrande tränsar, glada sjömän, skrattande gubbar, lekande barn och goda kvinnor – men det späda svarta nätet löpte genom allt; och midt under det man log, fick man tårar i ögonen, när man såg på Tomas’ väf.

Det var faderns och moderns ständiga inbördes elakhet.⁴⁵

Ett belysande exempel på att den svarta tråden aldrig tycks blekna finns i samma novell. En sommardag har Tomas fått resa ut till familjens lantställe i förväg. Väl framme får han en idé vad han ska göra med den tjugofemöring han äger. Han skaffar en nyskjuten kråka, går med den till köksan och övertalar henne att för tjugofem öre ta ut kråkans hjärta. Efter en viss tvekan gör hon vad han vill. På en stenhäll vid stranden bygger han så ett litet altare, där han bränner kråkans hjärta. Samtidigt knäpper han sina händer och ber att han själv aldrig skall bli argsint, när han blir stor, så att hans barn får lika tråkigt som han själv. Vidare ber han gud ingjuta sin ”heliga anda i pappas hjärta, så att han inte blir så elak och i mammas hjärta, så att hon inte svarar [...]”⁴⁶

Följande dag kommer resten av familjen, fadern, modern och syskonen. Alla är på mycket gott humör. Då faller Tomas på knä och tackar Gud, som tydligen har hört hans bön. Men det dröjer inte förrän fadern har fått veta av köksan att hon fått tjugofem öre för att ta ut ett kråkhjärta. Stort förhör vidtar. Under gråt berättar Tomas att han offrat hjärtat. Så tvingas han beskriva hur det hela gick till:

– Jag bad Gud ta emot mitt offer – och – och låta sin – ande – verka – i pappas – hjärta. Och mammas.

– Hvad i sjuhundra hälsingland, säger du, lymmel? Skulle vår Herre verka? I mitt hjärta? Hvad har du tagit dig till? Hvad angår dig mitt hjärta? Hvad menar du med det?

– Så att pappa och mamma skulle bli snälla mot hvarann och inte gräla!

– Nej, din lymmel! skrek patron Lack. Nu har jag dig! Har man hört! En sådan fräck – smörj – smörj – duger – tänker jag.

Tomas tog emot slagen utan ett ljud. Men när han kom fri från faderns grepp sade han med ögonen fulla af tårar.

– Gud är starkare än du.

Och därefter gick han, utan att fadern kunde svara.⁴⁷

Vid sidan av faderns och moderns ständiga gräl, som tynger hans tillvaro, finns också en nästan ständigt närvarande rädsla för fadern. Men inte bara det: Tomas Lack drabbas periodvis av en existentiell vända, som bland annat skildras i ”Tomas

Lacks första möte med sina förfäder” i *Svenskar*. Gunnar Qvarnström har redogjort för varav denna vanda är uppbyggd: ”Där finns den ångestfyllda osäkerheten, det vilsna erotiska drömmeriet, obstruktionslust, famlande gemenskapsbegär och de pinande skuldkänslorna, objektiverade i den unge ateistens nedstigande till helvetets fasor. Gud har han avskaffat, men helvetet har han kvar.”⁴⁸ Detta manifesteras i en ren dödsfasa. Men i samma novell finns också ett av flera exempel på en komplexitet, som innebär att Tomas rädsla faktiskt ibland kan blandas med stolthet över fadern tack vare den ställning denne har i Öbacka. Tomas lägger till exempel märke till den status ordet ”patron” har. Det inger respekt och en patron befinner sig högt upp på samhällsstegen, det är Tomas övertygad om sedan han till och med sett skolans rektor buga sig för fadern.

Ett annat exempel finns i ”Den osynliga julklappen”. Tomas är nu nästan 13 år gammal, när han en kväll strax före jul går in i faderns arbetsrum och sätter sig i soffan för att läsa en av faderns böcker, *Tre år i Kongo*. Efter en stund ber fadern att få låna boken och så skriver han på försättsbladet: ”F. Lack till Tomas Lack.” Innan han somnar den kvällen ser han för sig sitt namn bredvid faderns, något han aldrig sett förut: ”– Lack! sade han för sig själv i sängen. Jag har samma namn som pappa. Jag är också solen. Jag är också Lack. / Och den kvällen flöt Tomas ihop med fadern.”⁴⁹

Ytterligare ett exempel finns i den långa novellen ”Det eviga ljuset”. Familjen Lack är tillbaka efter konkursen och Stockholmsexilen. Tomas har vid den här tiden tre yngre bröder. Ett par dagar efter att fadern har berättat om ett för honom förödande möte med landssekreteraren på torget – denne hade undrat varför fadern inte fortsatte att hålla sig från stan – säger Tomas till sina två äldsta bröder i ett slags försök att skaffa upprättelse för namn och ära, alltså revansch:

– Nu ska vi tre tumma på en sak. Ni vet, att pappa arbetat som en slav i hela sitt liv [...] men han har i alla fall gjort konkurs. Och nu bryr sig ingen om honom mer. Så nu är namnet Lack ingenting här i Öbacka.

Men nu ska vi tumma på, att vi ska göra det namnet till det högsta namnet i stan, innan vi dött. Går ni med på det!⁵⁰

Ett sista exempel hämtar jag också det från den nyss nämnda ”Tomas Lacks första möte med sina förfäder”. Tomas är 15 år och kommer hem full för första gången i sitt liv – på punsch. Modern menar att han ska ha ett strängt straff. Men patron tar det lugnt och kallar till sig Tomas för ett samtal. Där menar han att det som gjorts har hänt många före honom. Men han vill att Tomas i fortsättningen ska tänka på en sak. Han påminner honom nämligen om att Tomas, när han var tio år, fick vara med och se hur familjegraven grävdes upp och benen flyttades till den nya kyrkogården. Det minns Tomas:

– Nå, då ska jag bara säga dig det, min käre Tomas, sade patron Lack, att då begriper du kanske att eftersom vi Lackar ha bott så pass länge här i stan, att vi ha en så gammal familjegrav som den du såg, så ha vi någonting att minnas och hedra också, eller hur?

– Jo! svarade Tomas.

– Nå! sade patron Lack, rapp i vändningarna som alltid. Då är resten enkel! Begriper du, vad jag nu har sagt, så begriper du, att du har skyldigheter mot de döda, som före oss gjort namnet ärat. Det är alltihop. Det har varit mitt rättesnöre här i livet. Och hädanefter hoppas jag, att det blir ditt!

Så! Nu har vi talt nog om det här! Jag litar på ditt förstånd för framtiden. God natt!⁵¹

Tillbaka i sin säng känner han att han på samma sätt som förfäderna också är en ande, att ”han var ett med sin far, sin farfar, sin farfars far och alla de döda”.⁵² Visserligen har han, som Gunnar Qvarnström skriver, i oändligt många mardrömmar känt sig som ”förfädernas fånge” och krupit ”kallsvettig omkring bland dem på kyrkogården”.⁵³ Men när det här sammanhanget uppenbaras för honom, innebär det att hans dödsfruktan upplöses och han känner sig lugn. I fortsättningen sover han utan de tidigare mardrömmarna om döden.

Öbackas demaskering

Här kan vara lämpligt att lägga ut ett nytt spår. Jag har tidigare menat att man genom att arrangera novellerna kronologiskt kan läsa dem som en roman om frigörelse, en process som börjar efter patron Lacks konkurs: Tomas börjar då förstå att han trots allt måste bli en egen individ och inte enbart sin faders son. Hur det ska gå till vet han ännu inte. Det kommer dock att visa sig att hans frigörelse sker parallellt med att han upptäcker samhället, ser med andra, granskande ögon hur det är konstruerat och hur det fungerar. Den upptäckten leder till en önskan att ställa sig vid sidan av samhället. Med hjälp av tre noveller vill jag visa hur Tomas kritiska iakttagande av Öbacka leder till en demaskering av hemstaden.

I ”Det eviga ljuset” berättas, som jag nämnde, bland annat om familjens återkomst från Stockholm. Med bitterhet kan patron Lack notera att alla de så kallade vännerna lyser med sin frånvaro, ja, hela Öbacka tycks ha vänt sig bort, alla dörrar är stängda, alla vänder familjen ryggen. Patron och hans familj har fallit, vilket bland annat markeras av att de tvingas byta stadsdel och hyra en mindre våning i stadens ena utkant. När de anländer dit första gången, ser de att allt är upppackat, att det är tänt i kakelugnarna och att ett rikligt kaffebord är dukat. Det är inte deras tidigare umgängesvännar som svarat för detta, utan det är de gamla trotjänarna, tre kvinnor. När patron omfamnar dem

som om de varit hans likar, då föllo för Tomas' inre blick murarna mellan klasserna, och från den aftonen kunde han aldrig se annan än människan i världen.

Eller rättare: från den aftonen såg han, vilka som voro människor och vilka som icke voro det. Och den erfarenhet han nu gjort [...] tvang honom att skära stan i två hälfter, mellan de fattiga och de rika, och sätta likhetstecken mellan människa och fattig, omänniska och rik.⁵⁴

Flera år senare, efter att han har tagit studenten, inträffar en för Tomas omskakande händelse. Tillsammans med fadern besöker han stans borgmästare, en gammal ungdomsvän till patron, för att få låna pengar till Uppsalastudierna. Händelsen beskrivs i novellen "Den sjätte världsdelen". Före besöket frågar patron om Tomas är fritänkare. Tomas erkänner, lätt rodnande, att han är det. Till sin häpnad får han höra att även fadern är det:

Men nu vill jag bara säga dig, Tomas, att med något fritänkeri går det inte hos borgmästarn. Och lika lite med att bli tidningsman, för han räknar alla tidningsmän som fritänkare, och han säger, att hans släkt i trehundra år sett, att det till sist alltid slutar illa för fritänkare.⁵⁵

I ett förhörande samtal frågar borgmästaren om Tomas tror på Gud. Han svarar ja, "under den dubbla makten av borgmästarns och patron Lacks blickar".⁵⁶ Till sist tar borgmästarn fram en växel på åttahundra kronor:

– Här har du papperet nu, Ferdinand! Och du ska svara mig för gossen nu! Lova det!

Han få int bli fritänkare!

Och int tidningsmurvel heller!

Men sen få'n bli, va han vill.

Doktor eller präst eller jurist eller lärare.

Så ska jag skriva på.

Lova du det, nu?

– Jag går i borgen för gossen! sade då patron Lack, och när han fick växeln, bugade han djupt.

– För sin ungdomsvän! tänkte Tomas. För den, som nu äger Lackarnas gamla aktier och blivit rik på dem. Och inför honom ljuger han!

Och han kunde ha flugit på båda två med knutna nävar.

[...]

Men patron Lack sade:

– Ta borgmästarn i hand och bocka dig, Tomas!⁵⁷

På väg hem känner patron att han måste förklara sig: hur skulle Tomas ha fått pengar till Uppsala om de inte uppträtt som de gjort? Tomas känner att han inte kan svara, och fadern fortsätter:

– Nångång måste var och en lära sig, hur det går till i denna värld! Den, som inte lär sig det, får svälta ihjäl. Den, som lär sig, kan åtminstone dra sig fram, och i bästa fall får han det bra.

Det hoppas jag, du ska få en dag, min kära gosse!

För nu har du sett de fullvuxnas liv!⁵⁸

Novellen ”Lapp-Beda”, slutligen, är ytterligare ett exempel på praktisk samhällskunskap. Tomas är tillbaka i Öbacka efter ett år i Uppsala. Han hamnar i ett slagsmål mellan en berusad man och en kvinna, Lapp-Beda, som är en av Öbackas tre prostituerade. Tomas får syn på en polis och ber honom hjälpa till, men denne bara skakar på huvudet och fortsätter sin promenad: Lapp-Beda är ingen att bry sig om. Eftersom hon blöder efter att ha blivit slagen med en brännvinsbutelj i huvudet, hjälper Tomas henne till polisstationen dit stadsläkaren kommer. Han ser på Tomas både med förvåning och förakt – patron Lacks son och en prostituerad – och behandlar honom som luft.

För Tomas känns det som om hela Öbacka inom loppet av en halvtimme då allt hänt har ändrat skepnad. Han ser plötsligt rakt igenom det som tidigare har imponerat på honom: de officiella byggnaderna, de stora handelshusen och de rika och mäktiga människorna, ämbetsmännen, bankdirektörerna och så vidare. Det resulterar i att han skriver en artikel i Köpmansviks Tidning med syfte att väcka upp Öbackaborna och få dem att fråga sig om allt var som det borde. Artikeln vållar en mindre skandal. Men att vissa håller med honom, kan patron Lack berätta:

– Så att nu, min gosse, sade patron Lack, är din bana klar och du är äntligen inne i samhället. Och på ”Lapp-Beda” behöver du nu inte tänka mer.

Men Tomas menade helt stillsamt för sig själv, att nu först var han äntligen utanför samhället och fri, och det just tack vare ”Lapp-Beda”! Och ingen annan!⁵⁹

Frigörelsen från fadern

Tomas Lacks frigörelse från sin far sker på sätt och vis parallellt med att han upptäcker några av samhällets avgörande svagheter. Då patron Lack på grund av sin konkurs beskriver en sjunkande bana visar sig samhället inte heller vara stabilt, någonting att oreserverat beundra; bakom den stolte patron Lack finns en annan människa, bakom idyllen Öbacka finns en annan stad. De kläds av samtidigt.

Hur plågsam konkursperioden än är för Tomas Lack, innebär den samtidigt att hans syn på fadern förändras och att han steg för steg kan frigöra sig från honom. Att bli fri handlar i Tomas fall mycket om att inte längre vara rädd för fadern. Första gången han upplever det skildras i den tidigare nämnda novellen ”Den osynliga jul-

klappen”, som utspelas strax före patrons konkurs. Där berättas att familjens ekonomi är hårt ansträngd. Ordet konkurs nämns och som läsare tycker man sig höra ljudet av en tickande bomb i det stora, gula huset på Skeppar Karls gränd. Det blir en mycket stillsam julafton med få julklappar. Tomas får dock en enkel pilbåge. Då han provskjuter den mot kakelugnen, tar pilen en annan riktning än den tänkta och krossar en spegel. Den vanligtvis hetsige patron Lack säger endast långsamt: ”Spegeln! Sprang spegeln! Det är gamla tecken. Då är huset slut! Och så fällde han huvudet i högra handen och vaggade det av och an utan ett ord.”⁶⁰

När Tomas går till sängs gör han det med ordet ”konkurs” framför sina ögon:

Tomas såg i det ögonblicket den far, han alltid känt, försvinna och en alldeles ny glida fram. Han tyckte, att två förfärliga händer hade kommit ner genom salstaket och gripit fatt i fadern och slitit honom i två halvor, men i samma stund var det, som om fadern förvandlats till en krakmandel, och när de båda halvorna skilts åt, såg Tomas till sin obeskrivliga häpnad mandeln framträda, och det var inte alls fadern, det var en liten gosse alldeles lik honom själv.

Och som han sett den synen, blev han med ens så trött, ögonen slöto sig, och världen var alldeles stilla omkring honom, och han kände sig så lycklig, som han aldrig känt sig i hela sitt liv, ty nu hade han upptäckt fadern.

Och i halvsömn knäppte han händerna och viskade för sig själv under täcket:

– Tack gode Gud, jag skall aldrig mer vara rädd för pappa! Tack, gode Gud, för kursen!

Och så sov han. Så lycklig som aldrig förr.

Och det var Tomas Lacks stora julklapp, men den hade ingen sett i julkorgen, ty den låg icke där, den låg, där den bästa julklappen väntar oss alla.

I det osynliga.⁶¹

I flera olika noveller beskrivs hur patron Lack på grund av kursen förändras till utseendet. I novellen ”Gud” heter det att han magrade, blev blek och gråhårig men också tyst och stilla: ”När han gick genom våningen, lämnade han en kanal af dys- terhet efter sig, som endast långsamt ville slutas till; och det förr så glada huset var nu mörkt och stumt, vecka efter vecka, månad efter månad.”⁶² Denna tilltagande skröplighet gör fadern svagare i sonens ögon och, omvänt, sonen starkare och därmed frigörelsen lättare.

En kväll får Tomas se sin far närmast krypa i stoffet. Han hör honom klagande tala till sin hustru i sängkammaren. Då han gläntar på dörren får han se sin far ödmjuka sig på ett nytt, och på för tiden omanligt, sätt: ”Han stod på knä vid moderns säng, med hufvudet i sina händer, och modern smekte hans hufvud, men sade ingenting.”⁶³ Senare på natten berättar Tomas för sin mor att han tidigare på kvällen hade bett Gud hjälpa fadern, och han tycker att det gett resultat. Gud har

denna natt gått genom huset, under dån och rymdernas musik. Som en eld hade han uppenbarat sig i patron Lacks hjärta, förbränt all hans stolthet, allt hans högmot, all hans vrede och gjort honom ödmjuk nog att falla på knä vid sin hustrus säng och under strömmande tårar begära hennes skydd och hjälp.⁶⁴

Den här episoden kan läsas som ytterligare ett steg i frigörelseprocessen. Men helt fri blir aldrig Tomas Lack från sin far, lika lite som någon son överhuvud taget kan bli fri från sin far. Dock är far–son-trådarna mycket tunna, då Tomas möter sin far för sista gången. Detta möte skildras i den mycket svarta novellen ”Världens gång”, som stod att läsa i veckotidningen *Idun* 1908, alltså samma år som Anselm Nordström dog. Att det är en mycket dystert läsning framgår av den ingress som föregår novellen:

Nedanstående skildring af den bekante, för närvarande i Paris bosatte författaren Ludvig Nordström var ursprungligen afsedd för *Iduns* julnummer, men då det ansågs, att dess beklämmande grundton af dödsfasa suggererande stämning, som man helst ville i möjlig mån hålla borta från julhelgen, infördes den härmed i ett ordinarie nummer.⁶⁵

Novellen handlar om hur fadern ringer upp Tomas, som befinner sig någonstans söderut och ber honom komma hem och fira jul. När han efter viss tvekan kommer till Öbacka får han se en far, som han knappast känner igen:

Han hade lämnat honom som en visserligen gammal, men rak och obruten man, med bestämd blick och fast uppritade drag. Nu såg han en liten gubbe, som inte ens kunde gå riktigt, utan som vacklade likt en berusad eller en sömngångare. Ett krithvitt, tofvigt skägg föll ner från de gula, askskuggade kinderna, och blicken var matt, skum och tycktes tigga barmhärtighet och hjälp mot något fasansfullt som fanns i närheten. [...] Han kom sakta fram till Thomas, lade händerna på hans axlar och lutade sig intill honom, som en människa lutar sig intill ett träd i skogen för att gråta ut.

Och där stod den en gång så mäktige grosshandlar Lack och kröp intill sin son, utan att säga ett ord, utan att önska honom välkommen hem, utan att önska honom god jul, och grät öfvergifvet och tyst som ett barn, hvilket vaknar midt i natten och gråter af fruktan för något oförklarligt, som hotar.⁶⁶

Därefter slutar novellen med sonens kritiska betraktelse av sin far men även, i någon bemärkelse, med att son förvandlas till far och far till son:

Denne gamle man saknar all djup erfarenhet, måste han säga sig, han har aldrig tänkt öfver lifvet och döden, öfver alltings förgänglighet och fåfänglighet. Dessa väldiga höjder, detta rastlösa haf, detta landskap, denna kust som talar högt om evigheten, allt detta rundt omkring honom har han aldrig lärt någonting af. Han är rädd, han följer mig som ett barn, han söker min hjälp utan ord, och hans själ sväfvar som en oupphör- lig ångest omkring mig.⁶⁷

Men Tomas kritik uttalas med en myckenhet vemod, och insatt i sitt sammanhang kan man även höra en ton av kärlek, en kärlek som aldrig helt försvunnit i relationen mellan Tomas Lack och patron Lack. Den fanns redan i barndomen, då den dock skuggades av rädsla. Den fanns även i ungdomen, då den likväl blandades med överseende.

Slutord

Jag har kallat den här uppsatsen för ”Barnet är mannens far”⁶⁸, med andra ord att det helt enkelt är anlag och uppfostran, särskilt under de tidiga barnåren, som är grundläggande för den vuxna människans liv och leverne. Novellerna om Tomas Lack, menar jag, är ett mycket läsvärt exempel på detta. Med hjälp av dem har jag dessutom velat visa att Nordströms ”utvecklings- eller frigörelseroman” bitvis är en gripande skildring av hur en son söker tillträde till och gemenskap med den far som en gång avlat honom – och i stort sett misslyckas. Fadern har hela tiden haft rollen som Den Andre och aldrig för sonen blivit ett Du. Därmed har han huvudsakligen varit en främling med vilken Tomas aldrig kunnat föra ett samtal på lika villkor. Tomas Lack får aldrig känna vad alla söner borde få känna, nämligen att vara den utvalde, den av fadern smorde. Tidens närmast regelstyrda dikotomi mellan far och son går inte att bryta ned.

Och till sist: Även om Ludvig Nordström och Tomas Lack är två olika personer, vill jag påstå att man vid läsningen av novellerna också har fått en viktig del av svaret på Ludvig Nordströms outtalade fråga till sig själv: ”Hur kom jag att bli den jag är?”

ABSTRACT

Lars Wolf, An aspect on Ludvig Nordström's short stories about Tomas Lack

This essay deals with the twenty-four short stories by Ludvig Nordström (1882–1942) featuring his alter ego Tomas Lack. If read in internal chronological order, the stories stand out as a *bildungsroman* about a child's road to adulthood. Through this “novel” the author seems intent on answering the question “how have I become who I am?”

A dominant theme in the stories is Tomas freeing himself from his father. The primary aim of this essay is to analyse how this happens. Here I make clear the fundamental importance of aptitude and upbringing to adult life. The analysis is extended to include a discussion of the concept of autobiographical writing. I also describe in brief the Nordström family and the society of the time, as well as the role of men in that society.

NOTER

- 1 En avgränsning jag gjort är att jag enbart tagit med noveller, där den fiktive personen Tomas Lack vid namns nämnande förekommer. Det finns nämligen några andra noveller, där Ludvig Nordström skriver självbiografiskt om sin barndom eller ungdom med ett annat alter ego: Torsten Lomark eller Lukas Åbygge. Till den här gruppen av noveller hör även ”Mannen, som måste offra till sin faders skugga” i *Borgare*, där det förekommer en ung man som genomgående benämns ”sonen”.
- 2 Övriga novellsamlingar är *Lumpsamlaren* (1910), *Tomas Lack. Små historier* (1912), *Valda noveller I. Borgare* (1923), *Historier* (1926), *Svenskar* (1929) och *Tomas Lack och hans familj* (1930). Av anteckningar i ”Gröna boken I. Anteckningar. Paris 1908” framgår att Nordström hade planer på en omfattande serie om Tomas Lack: Första boken (Evigheten), Andra boken (Utan tradition), Tredje boken (Lundsten i Stockholm), Fjärde boken (Forts. kärleken, vaknande begär och grubbel) och Femte boken, som saknar innehållsanvisning. Se Sambiblioteket, Härnösand, Nordströmska samlingen, B 13.
- 3 Giovanni Lindeberg, *Ludvig Nordströms utvecklingshistoria. Vägen till totalismen* (Stockholm, 1933), s. 51.
- 4 Ulf Wittrock, *Marika Stiernstedt* (Stockholm, 1959), s. 95.
- 5 Ludvig Nordströms egen uppfattning i frågan framgår av en dagboksanteckning 19.1.1912: ”Jag har lärt mycket av hans stil – ehuru det torde synas föga, ty det ligger ej på ytan [...]” *Ur Ludvig Nordströms dagböcker. Individuella registret* (Stockholm, 1955), s. 130.
- 6 Gunnar Qvarnström tvekar inte här: ”Söndag är alldeles tydligt skriven med Hjalmar Söderbergs Martin Bircks ungdom som yttre mönster. Därmed står man inför det säkerligen ursprungligaste och väsentligaste litterära incitamentet till Tomas-Lackberättelserna” Se densammes *Från Öbacka till Urbs. Ludvig Nordströms småstad och världsstadsdröm* (Stockholm, 1954), s. 108.
- 7 ”Ett konstverks födelse. Några kända konstnärer och författare berätta om sina verk”, i *Veckojournalen* 1926:24, s. 12.
- 8 Ludvig Nordström, *På stället marsch – uppbrott!* (Stockholm, 1936), s. 44. I ett brev från modern till sonen 23.2.1912 tänker hon tillbaka på resan för trettio år sedan, ”då väl jag minns dina första meningar, half svensk och halft engelskt, då vi voro i England”. Sambiblioteket, Härnösand, Ludvig Nordström samling av Gunnar Qvarnström, B 2.1.
- 9 Alrik Gustafsson, *Den svenska litteraturens historia. 1900-talet* (Stockholm, 1963), s. 33.
- 10 Ludvig Nordströms dagböcker, Albert Bonniers förlags arkiv, Stockholm.
- 11 Wittrock (1959), s. 94 f.
- 12 David Gaunt, *Familjeliv i Norden* (Malmö, 1983), s. 123.
- 13 Thorsten Jonsson, ”Om novellisten Ludvig Nordström”, i *Svensk litteraturtidsskrift*, 1942:1, s. 41.
- 14 [G. Q.] Gunnar Qvarnström, ”Nordström, Ludvig Anselm”, i *Svenskt Litteraturllexikon*, Lund, 1964, s. 359.
- 15 [H. N.] Rec. av *Tomas Lack* i *Hufvudstadsbladet* 7.12.1912.
- 16 [Hd Hn] Rec. av *Tomas Lack* i *Aftontidningen* 25.10.1912.

- 17 Fredrik Böök, Rec. av *Tomas Lack* i *Svenska Dagbladet* 31.10.1912.
- 18 Qvarnström (1954), s. 431.
- 19 Gunnar Stadius, "Barngestalter i svensk litteratur", i *Edda. Nordisk tidskrift för litteraturforskning*, 1930, s. 623 f.
- 20 Tore Hallén, *Ludvig Nordström*, (Stockholm, 1952), s. 25.
- 21 "Ett konstverks födelse...", *ibid.*
- 22 Även om Ludvig Nordströms fyra år yngre bror, G. Hilding Nordström, naturligtvis inte är ett mer trovärdigt sanningsvittne än brodern, kan det ha ett visst intresse att höra hans åsikt i frågan. Han menar att det aldrig varit Ludvig Nordströms avsikt att med familjen Lack presentera en exakt kopia av familjen Nordström: "Men självfallet lånade han vissa drag från dem han nära kände, då han sökte förläna must och karaktär åt sina gestalter." Beträffande patron Lack anser han att bilden av denne jämfört med den verkliga fadern är kraftigt överdimensionerad. Däremot är hans uppfattning att porträttet av den lille Tomas är färgat av det självupplevda: "Ty Tomas Lack, på samma gång ett reflekterande barn och en vilsen drömmare, det är författarens andra jag, Ludvig själv i naturligt gosseformat." Se densammes "Ludvig Nordström, Öbacka och Urbs", i *Norrland i ord och bild* 1944:5, s. 75.
- 23 Torbjörn Forslid, *Fadern, sonen och berättaren. Minne och narrativitet hos Sven Delblanc* (Nora, 2000), s. 22.
- 24 Johan Cullberg, *Skaparkriser. Strindbergs inferno och Dagermans* (Stockholm, 1992), s. 7.
- 25 Clarence Crafoord, *Barndomens återkomst. En psykoanalytisk och litterär studie* (Stockholm, 1992), s. 10.
- 26 *Ibid.*, s. 40 f.
- 27 Anders Ohlsson har i samband med sin studie av Per Gunnar Evanders författarskap tyckt sig kunna tala om två motsatta rörelser som, menar jag, definitivt gäller även andra författarskap. Den ena innebär en biografisering av fiktionen och den andra – och motsatta – innebär en strävan att suddas ut spåren efter eller att överskrida de egna erfarenheterna", alltså en fikcionalisering av biografien. Se densammes *Behovet att bli sedd. Existentiell tematik och narrativa strategier i Per Gunnar Evanders författarskap* (Stockholm/Stehag, 1993), s. 8. För övrigt känns det lockande att göra som Gunnar Brandell gör beträffande Strindberg och sanningshalten i *Tjänstekvinnans son*, nämligen att travestera Thorild: om Nordström inte alltid mindes rätt var han en mästare att minnas fritt! Gunnar Brandell, *Strindberg – ett författarliv*. Andra delen. *Borta och hemma 1883–1894* (Stockholm, 1985), s. 116.
- 28 Uppgifterna om familjen Nordström är huvudsakligen hämtade ur Giovanni Lindberg, *Ludvig Nordströms utvecklingshistoria* (se not 3) och Ulf Wittrock, *Marika Stiernstedt* (Stockholm, 1959), s. 93.
- 29 Detta var tydligen inte tanken från början. En av författaren odaterad förteckning över medlemmarna i familjen Lack visar nämligen att Patron Lack har samma födelseår som Ludvig Nordströms far, 1844. Dessutom är Tomas Lack född samma år som författaren, 1882. Beträffande källa, se not 2.

- 30 Francois Jacob, *Den inre gestalten* (Stockholm, 1988), s. 30.
- 31 Arne Melberg, ”Ludvig Nordström och den borgerliga realismen”, i *BLM* 1975:1, s. 28.
- 32 Wittrock (1959), s. 96.
- 33 Ibid., s. 96 f.
- 34 Ibid.
- 35 Ibid., s. 97.
- 36 Karin Sandqvist, *Pappor och riktiga karlar. Om mans- och fadersroller i ideologi och verklighet* (Stockholm, 1993), s. 20 f.
- 37 Mathilda Langlet, *Husmodern i staden och på landet. En fullständig handbok i hushållningens alla grenar* (Stockholm, 1884), s. 14.
- 38 Sandqvist (1993), s. 46.
- 39 *Borgare* (1909), s. 17.
- 40 Ibid., s. 23.
- 41 Ibid., s. 23 f.
- 42 Ibid., s. 24.
- 43 Ibid., s. 36.
- 44 *Svenskar* (1929), s. 163. I ett brev 14.5.1910 i samband med att modern fyller femtio år kommer Ludvig Nordström i en återblickande passage in på den känslökyla som rådde i hemmet: ”En sak smärtar mig. Det är, att vi alltid varit så långt från mamma, jag menar, att vi haft så föga uttryck för våra känslor. [...] Vi äro engång sådana. Och det står inte att ändra.” Se Sambiblioteket, Härnösand, Nordströmska samlingen, CII:5.
- 45 *Lumpsamlaren* (1910), s. 82 f.
- 46 Ibid., s. 87.
- 47 Ibid., s. 88 f.
- 48 Qvarnström (1954), s. 431.
- 49 *Historier* (1926), s. 131.
- 50 Ibid., s. 169.
- 51 *Svenskar* (1929), s. 210.
- 52 Ibid., s. 211 f.
- 53 Qvarnström (1954), s. 429.
- 54 *Historier*, s. 165 f.
- 55 Ibid., s. 255.
- 56 Ibid., s. 258.
- 57 Ibid., s. 261.
- 58 Ibid., s. 263.
- 59 *På hemväg till Öbacka* (1934), s. 225.
- 60 *Historier* (1926), s. 145.
- 61 Ibid., s. 146.
- 62 *Borgare* (1909), s. 168.
- 63 Ibid., s. 173.
- 64 Ibid., s. 174 f.
- 65 Ludvig Nordström, ”Världens gång”, i *Idun* 1908:48, s. 592.

66 Ibid.

67 Ibid., s. 604.

68 En översättning av ”The child is father of the man” från William Wordsworths dikt ”My Heart Leaps Up” i *Poems* (1807).